

Silvija Meiere, Dr. iur.
Latvijas Universitāte, Latvija

VIDES TIESĪBU IZAICINĀJUMI 21. GADSIMTĀ

CHALLENGES OF ENVIRONMENTAL LAW IN THE 21ST CENTURY

Summary

The purpose of the article is to explore genesis of environmental laws in Latvia in the light of the relationship between Man and Nature. The article sharpens our historical understanding of the legal nexus between two regimes of law (environmental law and human rights law), and critically engages with the translation of environmental protection into an anthropocentric conceptual and operational legal framework. One important aspect of the relationship between environmental protection and human rights crowded out by anthropocentric filter is the widespread manifestation of conflicts between environmental protection laws and human rights. In order to improve environmental protection, environmental laws should be more ecologically oriented. One of the solutions would be an introduction of more extensive adaptive management in order to improve protection of ecosystems.

Atslēgvārdi: vides aizsardzība, subjektīvās vides tiesības, adaptīvā pārvaldība

Keywords: environmental protection, subjective environmental law, adaptive management

Tiesību doktrīnā izpratne par cilvēka un dabas mijiedarbību sakņojas divās savstarpēji konkurējošās ideoloģiskās pieejās (koncepcijās) – antropocentrismā un ekocentrismā. Pirmajā gadījumā dabas apsaimniekošana un aizsardzība primāri vērsta uz to, lai optimizētu dabas resursu izmantošanu, tādējādi apmierinot dažādas sabiedrības vajadzības un intereses. Otrajā gadījumā par prioritāru tiek atzīta nepieciešamība saglabāt dabas viengabalainību (veselīgas ekosistēmas), un dabas resursu izmantošana var notikt, nepārsniedzot ekosistēmu pastāvēšanai nepieciešamās robežas. Mūsdienu vides aizsardzība, tostarp vides tiesības, ir antropocentriskas, tomēr izpratne par cilvēka un dabas mijiedarbības raksturu nav akmeni iekalta, tā drīzāk ir pastāvīgi mainīga, un par to liecina vides tiesību attīstības gaita kopš to pirmsākuma līdz mūsdienām. Simt gadu laikā, kopš pastāv Latvijas valsts, vides tiesiskā aizsardzība attīstībā ir piedzīvojuši vairākus posmus. Lai gan pēdējās desmitgadēs vides tiesību normu skaits ir dramatiski pieaudzis, dabas degradācija joprojām turpinās.¹

¹ Pēc Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (angļu val. – OECD) 2019. gadā sagatavotā vides pārskata par Latviju, “[d]abiskās vides stāvoklis ir slikts un turpina pasliktināties. Tikai 10 % biotopu ir labvēlīgs aizsardzības statuss. [...] Lielāko apdraudējumu rada zemes lietošanas veida maiņa, sadrumstalotība, intensīva resursu izmantošana, piesārņojums un lauksaimnieciskās darbības paplašināšanās.” Pieejams: www.oecd.org/env/country-reviews/ [aplūkots 03.06.2019.].

Šā raksta mērķis ir akcentēt uzmanību, ka pašlaik atrodamies tādā attīstības posmā, kad, ņemot vērā zinātnes faktus un jaunākās atziņas par dabā notiekošajiem procesiem un to dinamiku, ir nobriedusi nepieciešamība pārskatīt pašreizējo pieeju vides aizsardzībai un mazināt tajā valdošo antropocentrismu. Lai sasniegtu mērķi, tiek izvirzīti šādi uzdevumi – raksturot vides tiesību attīstību no to pirmsākumiem līdz mūsdienām; atklāt iemeslus, kāpēc valdošā antropocentriskā pieeja nevar nodrošināt efektīvu vides aizsardzību, lai apturētu dabas degradāciju; iezīmēt iespējamo attīstības virzienu, kas būtiski uzlabotu vides aizsardzību.

Pirmās vides tiesības radās jau 19. gadsimtā un pastāvēja galvenokārt t. s. dabas aizsardzības konservatīvajā formā, kas paredzēja cilvēka neskartas dabas vai skaistu ainavu saglabāšanu īpaši aizsargātās dabas teritorijās. Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados tika izveidotas vairākas īpaši aizsargājamas dabas teritorijas, ar likumu tika regulēta meža aizsardzība un medības, ar Ministru kabineta noteikumiem bija noteikta dižkoku un bebru aizsardzība.²

20. gadsimta otrajā pusē blakus dabas saglabāšanas regulējumam parādījās arī tiesību normas, kuru mērķis bija aizsargāt dabu cilvēka interesēs. Šie likumi attiecās uz dabas resursiem (zemi, zemes dzīlēm, ūdeņiem, mežu u. c.).³ Lai gan formāli šie likumi paredzēja dabas resursu aizsardzību, to galvenais princips bija sekmēt dabas resursu racionālu izmantošanu, lai apmierinātu dažādas ekonomiskās vajadzības (intereses).⁴ Kopumā līdz 20. gadsimta 60.–70. gadu mijai, kad globālā mērogā vides aizsardzībā notika būtiskas pārmaiņas, pirmie centieni aizsargāt dabu bija motivēti dažādi – gan ar mērķi pasargāt dabu no cilvēka, novērst tās iznīcināšanu nelielās cilvēka neietekmētās dabas “salīnās”, gan ar mērķi nodrošināt labvēlīgus apstākļus “derīgo” dabas resursu saprātīgai ekspluatācijai. Taču šie atšķirīgie mērķi izrietēja no viena valdošā uzskata – starp cilvēku (sabiedrību) un dabu pastāv antagonisms. Tāpēc sākotnējās vides tiesības nebija un arī nevarēja būt saistītas ar nepieciešamību harmonizēt cilvēka un dabas līdzāspastāvēšanu.

Ideja, ka cilvēkam ir jārūpējas par dabu savas izdzīvošanas interesēs, nostiprinājās tikai 20. gadsimta 60. gados, kad galvenokārt ekonomiski attīstītāko valstu pilsoniskā sabiedrība sāka izprast un apzināties, ka cilvēku radītais vides kaitējums (t. sk. piesārņojums) apdraud pašu cilvēku dzīvību un veselību. Cilvēki apkārtējo vidi sāka uztvert kā jutīgu un neaizsargātu sistēmu, kas ir atkarīga no cilvēka labās gribas, rīcības un rūpēm.⁵ Minētā izpratne noteica un joprojām caurvij mūsdienu vides tiesības, kuras intensīvi sāka veidoties 60.–70. gadu mijā. Būtiskās pārmaiņas cilvēka attieksmē pret dabu – vides aizsardzības centrā tika izvirzīts cilvēks ar viņa interesēm un vajadzībām

² Strautmanis J. *Ekoloģisko tiesību pamati. Dabas vides tiesiskā aizsardzība*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 30. lpp.

³ Latvijā pirmais kompleksais likums dabas aizsardzībā tika pieņemts 1959. gadā, šis likums jaunā pilnveidotā redakcijā tika pieņemts 1968. gadā. 60.–70. gados tika izstrādāti un pieņemti zemes, zemes dzīļu, meža kodeksi, kā arī likums par gaisa aizsardzību un savvaļas dzīvnieku aizsardzību.

⁴ Birnie P., Boyle A., Redgwell C. *International Law & the Environment*. 3rd. ed. New York: Oxford University Press, 2009, p. 585; Strautmanis J., 108. lpp.

⁵ Petersmann M. C. Narcissus' Reflection in the lake: Untold Narratives in Environmental law Beyond the Anthropocentric Frame. In: *Oxford Journal of Environmental Law*, Vol. 30, Issue 2, 2018, pp. 235–259.

pēc dzīvībai un veselībai labvēlīgas vides, kuras kvalitāte ir jānodrošina valstij, sadarbojoties ar sabiedrību. “Daba ir aizsargājama tikai tadā mērā, ja tas atbilst cilvēku interesēm, nevis abstraktām dabas saglabāšanas prasībām.”⁶ Cilvēka un dabas mijiedarbības antropocentriskajā izpratnē⁷ mērogs cilvēka attiecībām ar dabu ir pats cilvēks, kas ietver visas nākamās paaudzes. Dabai ārpus cilvēka ir tikai atvasināta vērtība. Šāda izteikti antropocentriska vides aizsardzība, kas apkaro galvenokārt vides piesārņojumu, lai primāri kalpotu cilvēku veselības un labklājības nodrošināšanai, iezīmēja līdz tam vēl nebijušu vides aizsardzības perspektīvu un lielākoties līdz pat šim laikam ir noteikusi mūsdienu vides tiesību attīstību.

Globālā mērogā pārorientēšanos uz antropocentrisku vides aizsardzību, kurai jākalpo cilvēka labumam, iezīmēja ANO Stokholmas deklarācija “Par cilvēka vidi” (1972). Tajā pirmo reizi vides aizsardzība tika aplūkota kā joma, kas ir cieši saistīta ar cilvēktiesībām.⁸ Ieguvums no šādas stratēģijas bija vides aizsardzības juridiskā ranga paaugstināšana. Tika radīti arī apstākļi sabiedrības mobilizēšanai un labākai iesaistei vides aizsardzībā.

Minētā iespaidā vides aizsardzība kļuva par vienu no starptautisko tiesību prioritātēm, attīstījās un nostiprinājās juridiskā prakse, kas atsevišķu vispāratzīto cilvēktiesību saturā atklāja vides aspektus un apliecināja, ka cilvēktiesību aizsardzības garantijas ir iespējams izmantot arī vides aizsardzības mērķu sasniegšanai. Vides aizsardzība tika atzīta par leģitīmu cilvēktiesību ierobežošanas mērķi, kā arī par nozīmīgu apsvērumu taisnīga līdzsvara noteikšanai starp cilvēka pamattiesībām un vispārējām interesēm. Piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka finansiāliem apsvērumiem, pat tiesībām uz īpašumu, nedrīkst piešķirt prioritāti pār vides aizsardzības apsvērumiem, ja tie izriet no nepieciešamības ievērot vides likumu prasības.⁹ Tomēr visai drīz atklājās, ka vides aizsardzības mērķus ar tradicionālo cilvēktiesību aizsardzības sistēmas palīdzību var sasniegt visai ierobežotā veidā. Šī aizsardzības sistēma var aptvert vides piesārņojumu, taču ārpus tās ietvara paliek daudzas citas dabas degradācijas formas (piemēram, bioloģiskās daudzveidības samazināšanās), kurām uz individuālajām cilvēktiesībām parasti ir netieša ietekme un tāpēc tā nav pietiekama, lai atzītu cilvēktiesību aizskārumu.¹⁰

Salīdzinājumā ar sākotnējām vides tiesībām, kuras bija relatīvi ekocentriskas¹¹, vides aizsardzības sasaiste ar cilvēktiesībām mūsdienu vides tiesības ir padarījusi par

⁶ Strautmanis J., 53. lpp.

⁷ Antropocentrisms ir viena no ekoloģiskās ētikas dispozīcijām. Plašāk sk. Rubenis A. *Ētika* 20. gadsimtā. Praktiskā ētika. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996, 130.–138. lpp.

⁸ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 16 June 1972, UN Doc A/CONF/48/14/REV. Deklarācijas 1. pants noteic, ka cilvēkam ir pamattiesības uz brīvību, vienlīdzību un adekvātiem dzīves apstākļiem vidē, kuras kvalitāte nodrošina cilvēka dzīvību, cieņu un labklājību un ka cilvēks ir arī atbildīgs par vides saglabāšanu un uzlabošanu esošās un nākamās paaudžu interesēs.

⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2007. gada 27. novembra spriedums lietā *Hamer v. Belgium*, (21861/03), 79. punkts.

¹⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2003. gada 22. maija spriedums lietā *Kyrtatos v. Greece*, (41666/98), 52. punkts.

¹¹ Saskaņā ar ekoloģiskās ētikas holistisko (ekocentrisko) dispozīciju, cieņas vērts (respektējams) ir ne tikai cilvēks, bet arī daba (dzīvās un nedzīvās dabas kompleksās sistēmas); sk. Rubenis A., 132. lpp.

izteikti antropocentriskām tiesībām, jo galvenais labuma guvējs no vides aizsardzības ir cilvēks, nevis daba.¹²

Latvijā pāreja uz antropocentrisku vides aizsardzību notika līdz ar valstiskās neatkarības atjaunošanu. Vides aizsardzības paradigmas maiņa bija spilgti redzama pat semantikā – normatīvajos aktos termins “daba” tika aizstāts ar terminu “vide”¹³. Savukārt “daba” kļuva par “dabas faktoru” un cilvēka dzīves vides elementu¹⁴.

Līdzīgi kā daudzās pasaules valstīs, arī Latvijā vides aizsardzībai ir konstitucionāls rangs.¹⁵ Nenoliedzami, tas ir ietekmējis gan tiesību jaunradi, gan piemērošanu. Tiesību doktrīnā uzsvērts, ka, izpildot pienākumu aizsargāt vidi, visu valsts varas nozarojumu darbībai vajadzētu kļūt “ekoloģiskākai”.¹⁶ To, ka tendence – ņemt vērā vides apsvērumus – valsts darbībā pastāv, apliecina arī šāds tiesu prakses piemērs, kur tiesa dabas resursus (mežus un ūdenstilpes) vērtē ne tikai kā īpašuma, bet arī dabas objektus. Tiesas skatījumā šo objektu duālais raksturs padara tos par īpašiem tiesību objektiem, jo to izmantošana un aizsardzība ir cilvēka kā bioloģiskas un sociālas būtnes pastāvēšanas vide, cilvēka un sabiedrības eksistences un attīstības priekšnosacījums, tautas labklājības pamats. Līdz ar to likumdevējam ir jānosaka tāds tiesiskais regulējums, kas paredzētu arī šo objektu īpašniekiem pievienoties Konstitūcijā nostiprinātajai sabiedrības vides aizsardzības interesei tādā veidā, lai viņam īpašumā esošā zeme, meži un ūdenstilpes tiktu izmantotas tikai pienācīgi un racionāli; lai ar šiem objektiem netiktu nodarīts kaitējums videi.¹⁷

Turklāt Latvijas vides tiesību īpatnība bija tā, ka valsts atzina: cilvēkam ir ne vien morālas, bet vienlaikus arī juridiski aizsargātas tiesības uz vidi. Pirmo reizi sabiedrības tiesības dzīvot kvalitatīvā vidē bija paredzētas 1991. gada likumā “Par vides aizsardzību”. Dažus gadus vēlāk šo tiesību juridiskais rangs tika paaugstināts – tiesības dzīvot labvēlīgā vidē kā cilvēka pamattiesības ir spēkā kopš 1998. gada¹⁸, un Satversmes tiesa ir atzinusi, ka visas pamatlikumā garantētās pamattiesības ir piemērojamas tieši un nepastarpināti, kā arī vienlīdz respektējamas un aizsargājamās¹⁹. Atsevišķu tiesību

¹² Petersmann M. C., 2018, pp. 235–259.

¹³ Semantiski videi ir telpiska nozīme – kā apkārtnē, viss, kas ir ap mani; un ir nepārprotami skaidrs, ka tieši cilvēks atrodas šīs telpas centrā; tā ir vieta, kur cilvēks atrodas saskarē ar dabu.

¹⁴ Sal. sk. Vides aizsardzības likuma 1. panta 17. punktu, kur vide tiek definēta kā dabas, antropogēno un sociālo faktoru kopums. Vides aizsardzības likums: LV Likums. Latvijas Vēstnesis, 2006. 15. novembris, Nr. 183.

¹⁵ Satversmes 115. pants. Latvijas Republikas Satversme: LV Likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

¹⁶ Klepfers M. Vides aizsardzība konstitucionālajās tiesībās: Vācijas Pamatlikuma 20.a pants. No: Likums un Tiesības, 5. sēj., Nr. 11 (51), 2003. novembris, 328. lpp.

¹⁷ Citēts no Lietuvas Konstitucionālās tiesas tiesneša Armana Abramavičus referāta “Konstitucionālie vides aizsardzības aspekti Lietuvas Republikas Konstitucionālās tiesas jurisprudencē” tēzēm. No: Konstitucionālie vides aizsardzības aspekti konstitucionālās tiesas jurisprudencē un citas konstitucionālās jurisprudences problēmas. Viļņa: Lietuvas Republikas Konstitucionālā tiesa, 2009, 109.–110. lpp.

¹⁸ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LV Likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 23. oktobris, Nr. 308/312.

¹⁹ Satversmes tiesas 2007. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2007-12-03. Latvijas Vēstnesis, 2007. 28. decembris, Nr. 207.

uz labvēlīgu vidi izdalīšana savulaik tika pamatota ar nepieciešamību vides kvalitātei piešķirt citiem konkurējošiem mērķiem līdzvērtīgu statusu.²⁰ Būtībā šīs tiesības ir inovatīvas cilvēktiesības, jo tās vairāk ir vērstas uz vides aizsardzību (vides likumu un vides pārvaldības uzlabošanu), nevis uz pastiprinātu cilvēka individuālās labklājības aizsardzību tradicionālajā cilvēktiesību izpratnē.²¹

Minētajā apstākļi slēpjas gan teorētiskas, gan ar šo tiesību īstenošanu saistītās problēmas. Jebkuras cilvēktiesības, arī tiesības uz labvēlīgu vidi, tiek atvasinātas no antropocentriska pozīcijām²², tādēļ šo tiesību ekocentriska interpretācija nesaskan ar tradicionālo izpratni par cilvēktiesībām. Turpretī cilvēka vajadzību pēc veselību un labklājību nodrošināšanas vides hipertrofificēšana tiesības uz labvēlīgu vidi viegli var pārvērst par “supertiesībām”, kas nonāktu pilnīgā pretrunā ar to ieviešanas mērķi. Ne-raugoties uz minēto nenoteiktību, Satversmes 115. pants vides aizsardzībai vismaz formāli ir piešķīris citām konstitucionāli aizsargātām vērtībām līdzvērtīgu svaru, kā arī pavēris iespēju tiesā pārbaudīt valsts un pašvaldību rīcības (lēmumu) atbilstību cilvēka tiesībām dzīvot labvēlīgā vidē (tostarp, vai valsts un pašvaldības savā darbībā ievēro vides normatīvo aktu prasības).

Vides aizsardzības un cilvēktiesību sasaiste izrietēja no pieņēmuma, ka abas jomas vieno kopīgs mērķis – labāki dzīves apstākļi cilvēku sugai. Taču vides aizsardzības pavērsiens antropocentriska virzienā nesniedz pilnīgu cilvēka un dabas attiecību atspoguļojumu. Cilvēka un dabas reālās attiecības ir daudz sarežģītākas. Viena no ēnā esošajām realitātes šķautnēm ir konflikti, kuri veidojas starp vides aizsardzību un cilvēktiesībām. Proti, nepieciešamība uzturēt dabisko sistēmu funkcionēšanu var prasīt ļoti būtiskus cilvēktiesību ierobežojumus, tāpēc vides aizsardzībai var būt arī negatīva ietekme uz cilvēktiesībām.²³

Līdz šim valdošās antropocentriska dogmas ietekmē vides aizsardzības un cilvēktiesību konflikti ir maz pētīti, īpaši trūkst izpētes par to, kā šos konfliktus varētu risināt. Minēto konfliktu risināšanā vērā ņemamu uzlabojumu nav devušas arī tiesības uz labvēlīgu vidi. Lai gan šo tiesību garantēšanai valstij jānodrošina efektīva vides aizsardzības sistēma²⁴, tās nav absolūtas un *a priori* neparedz pastāvošās vides nemainīgumu, kā arī pašas par sevi neliedz īstenot ekonomiskās vai sociālās intereses.²⁵ Satversmes tiesa ir atzinusi, ka, lemjot par vides izmantošanu, vienmēr ir jāizvēlas, kurām interesēm – vides aizsardzībai vai ekonomiskajām interesēm – konkrētajos apstākļos dodama priekšroka. Tāpat, arī vērtējot iespējamos Satversmes 115. panta pārkāpumus, pēc iespējas jālidzsvaro sabiedrības ieinteresētība dzīvot labvēlīgā vidē, no vienas puses, un

²⁰ Birnie P., Boyle A., Redgwell C., p. 278.

²¹ Meiere S., Čepāne I. Latvijas Republikas Satversmes 115. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 717.–736. lpp.; Satversmes tiesas 2017. gada 19. decembra sprieduma lietā Nr. 2017-02-03 16. p. Latvijas Vēstnesis, 2017. 21. decembris, Nr. 254.

²² Sal. sk. Satversmes tiesas 2017. gada 19. decembra spriedumu lietā Nr. 2017-02-03 19.1. p.

²³ Petersmann M. C., pp. 235–259.

²⁴ Satversmes tiesas 2007. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2007-12-0313. p. Latvijas Vēstnesis, 2007. 28. decembris, Nr. 207.

²⁵ Turpat, 9.2. punkts; Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2007-11-03 13, 13.2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2008. 23. janvāris, Nr. 12.

saimnieciskās attīstības veicināšana, no otras puses.²⁶ Redzams, ka lēmumu pieņemšanā izšķiršanās par to, kuram aspektam – attīstībai, cilvēku labklājībai vai vides aizsardzībai – dodama priekšroka, joprojām ir lēmuma pieņēmēja ziņā.

Kā tas ietekmē konkrētu lēmumu pieņemšanas praksi, ilustrē šāds piemērs. Novada pašvaldība izstrādāja plūdu riska novēršanas projektu. Projektu izvērtējot, tika konstatēts, ka, izbūvējot dambi projektā paredzētajā vietā (upes palienē), tiks degradēts un iznīcināts Eiropas Savienības prioritāri aizsargājams biotops (aluviāli krastmalu un palieņu meži) aptuveni 38 ha platībā, biotopa kopējo platību Latvijas teritorijā samazinot par 0,5 %. Dabas aizsardzības pārvalde ietekmi vērtēja kā būtiski negatīvu un pauda viedokli, ka dambja izvietojumam pastāv cita reāla alternatīva, kas ļautu palienes mežu saglabāt. Taču pašvaldība, atsaucoties uz papildu izmaksām un projekta īstenošanas steidzamību, tam nepiekrīta. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija sagatavoja informatīvo ziņojumu par to, ka projekta apdraudētais biotops neatrodas Eiropas nozīmes īpaši aizsargājamā dabas teritorijā, tādēļ likums neizvirza striktu prasību atteikties no dambja paredzētā izvietojuma. Ministru kabinets projektam noteica nacionālo interešu objekta statusu,²⁷ būtībā akceptējot, ka projekta, kas samazinās plūdu negatīvo ietekmi uz novada iedzīvotāju veselību, īpašumu un saimniecisko darbību un tādējādi aizsargās iedzīvotāju tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, realizēšana steidzamā kārtā un nemeklējot dabai draudzīgāku risinājumu, ir nozīmīgāka par apdraudēta, turklāt īpaši aizsardzībai pakļauta dzīvās dabas objekta (biotopa) iznīcināšanu.

Minētais liecina, ka nepieciešamība rūpīgi izvērtēt dažādus lēmumu aspektus un saskaņot dažādas intereses vides aizsardzības “svaru” ikdienas lēmumu pieņemšanā nav būtiski palielinājusī. Ja nav likuma ar noteiktu ierobežojumu vai aizliegumu, kas paredzēts vides aizsardzībai, izšķiršanās joprojām lielākoties notiek par labu citām interesēm. Turklāt tas tā ir pat tad, ja vides aizsardzības intereses prasītu vienīgi projekta izmaiņas, nevis liktu atteikties no projekta pavisam.

Lai vides aizsardzību patiešām uzlabotu, nepieciešama lielāka konceptuāla skaidrība par to, kā interešu līdzsvarošanas gadījumā būtu izdarāma izvēle starp vides aizsardzības un citām konstitucionāli aizsargātām interesēm (vērtībām). Taču šobrīd nav nedz stratēģisku prioritāšu, nedz kritēriju, kas ļautu noteikt, kurām interesēm (vides aizsardzībai vai attīstībai) noteiktos apstākļos būtu dodama priekšroka. Šis aspekts ir nozīmīgs arī konstitucionālā ilgtspējīgas attīstības principa kontekstā, jo skar tā pilāru (ekonomika, sociālā sfēra, vide) kolīziju. Minētais piemērs rāda, ka līdz šim ilgtspējīgas attīstības sociālā pilāra (cilvēku labklājība) un vides aizsardzības pilāra konfliktu risināšanā tiesības uz labvēlīgu vidi, kam būtu jāveicina labāka vides aizsardzība, faktiski vides aizsardzības līmeni nav būtiski uzlabojušas.

Pašlaik dominējošā antropocentriskā pieeja vides aizsardzībai (vides tiesību antropocentrisms), kas par galveno mērķi vides aizsardzībai uzskata cilvēku, ir izveidojusies un nostiprinājusies pēdējo piecdesmit gadu laikā. Taču pati par sevi tā

²⁶ Satversmes tiesas 2017. gada 19. decembra spriedums lietā Nr. 2017-02-03 20. p. Latvijas Vēstnesis, 2017. 21. decembris, Nr. 254.

²⁷ Ministru kabineta 2014. gada 19. marta rīkojums Nr. 123 “Par nacionālo interešu objekta statusa noteikšanu Gaujas upes lejteces pretplūdu aizsardzības infrastruktūras būvēm Carnikavas novadā”.

neatspoguļo cilvēka un dabas mijiedarbības ontoloģisko būtību. Speciālajā literatūrā arvien vairāk nostiprinās uzskats, ka antropocentriskā vides aizsardzība pilnīgi neatsezd vides problēmu būtību un līdz galam neapzinās ekoloģijas sniegtos faktus.²⁸ Tāpēc ir nobriedusi nepieciešamība vides tiesības padarīt vairāk ekoloģiskas, tas ir, tādas, kas vairāk atbilstu zinātnes atziņām par cilvēka un dabas mijiedarbības raksturu un būtību.

Ekoloģijā daba ir nevis ekspluatējami dabas resursi, bet gan integrētas bioloģiskās sistēmas, kuras savstarpēji pārklājas. Daba ir dzīvo būtņu pasaule, kurā dzīvās būtnes veido savstarpējo mijiedarbību "audeklu" – tās ir pastāvīgi nodarbinātas, "ražojot preces un pakalpojumus", kas ir būtiski citiem. Savukārt ekosistēma ir dabas "globālās ekonomikas" apakškopa, vietēja vai reģionāla augu, mikroorganismu, dzīvnieku sistēma, kurā tās komponenti mijiedarbojas, lai izdzīvotu.²⁹ Dzīvo sistēmu dažādība, sākot ar ģeniem un beidzot ar ainavām un ekosistēmu pakalpojumiem, rada un nodrošina bāzi, no kuras ir atkarīga sociālā un ekonomiskā attīstība.

Kā bioloģiska suga cilvēks ir ekosistēmu komponents.³⁰ Tātad, pēc zinātnes atziņām, globālā cilvēku sabiedrība (kopiena) ir biosfēras komponents. Nostiprinās uzskats, ka pašlaik noris pāreja uz tādām ekosistēmām, kurās dominē cilvēks, tādēļ sociālās sistēmas un ekosistēmas vairāk nevar aplūkot atrauti.³¹ Proti, sociālās sistēmas (ieskaitot cilvēktiesības) ir "iegremdētas" sarežģītās un mijiedarbībā evolucionējošās dabas sistēmās (ekosistēmās). Tāpēc cilvēki nav nodalāmi no savas vides (dabas), tie kopā ar citām dzīvajām būtnēm un abiotiskiem procesiem ir šīs sistēmas līdzveidotāji. Šāda apvienotā sociāli ekoloģiska dubultsistēma ir sarežģītāka par jebkuru citu sistēmu, kāda, apskatot sabiedrības un dabas mijiedarbību, ir bijusi pazīstama. Tas nozīmē: ja vēlamies pietiekami efektīvi pārvaldīt cilvēka un dabas mijiedarbību, mums būs jāiemācās sadzīvot ar šādu sistēmai raksturīgo sarežģītību un dinamismu (nepārtrauktām pārmaiņām tajā). Ir skaidrs, ka šādu sistēmu pārvaldībai vairs neder jau aprobežotās pieejas. Tādēļ visai intensīvi tiek meklēti inovatīvi risinājumi, un pakāpeniski veidojas izpratne, uz kādiem principiem būtu balstāma pārvaldība.³²

Mīnētajai vides (ekosistēmu) pārvaldības sistēmai vajadzētu būt tādai, kurā: 1) tiek prognozēti izmaiņu scenāriji un veikti pasākumi, lai nevēlamās izmaiņas laikus novērstu; 2) tiek būtiski uzlabota spēja pielāgoties mainīgiem apstākļiem; 2) spēj rīkoties zinātniskās nenoteiktības situācijā (jo zinātne nespēj sniegt atbildes uz visiem jautājumiem).³³ Meklējot mehānismu, kas varētu veicināt sociāli ekoloģiskās sistēmas

²⁸ Petersmann M. C., pp. 235–259; Turgut N. Y. The Influence of Ecology on Environmental Law: Challenges to the Concept of Traditional Law. RECIEL, 2008.

²⁹ Birnie P., Boyle A., Redgwell C., p. 585.

³⁰ Vides zinātne. M. Kļaviņš (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 313. lpp.

³¹ Young O. R. Navigating the Sustainability Transition: Governing Complex and Dynamic Socio-ecological Systems. In: Global Environmental Commons. Analytical and Political Challenges in Building Governance Mechanisms. E. Brousseau, T. Dedeurwaerdere, P.-A. Juvet, M. Willinger (eds.). New York: Oxford University Press, 2012, p. 81.

³² Sk., piem., McDonald J., Styles M. C. Legal Strategies for Adaptive Management under Climate Change. Oxford Journal of Environmental Law, Vol. 26, Issue 1 (March), 2014, pp. 25–53.

³³ Young O. R., pp. 87–88.

noturību (*resilience*)³⁴, starpdisciplinārajā literatūrā kā risinājums tiek piedāvāta valsts un sabiedrības kopīgi īstenota (*collaborative governance*) ekosistēmu adaptīvā pārvaldība (*adaptive management*).³⁵ Adaptīvās pārvaldības mērķis ir veicināt ekosistēmu noturību, ņemot vērā sociāli ekoloģiskās mijiedarbības. Adaptīvajā pārvaldībā būtiska ir pielāgošanās mainīgajiem apstākļiem, kas ietver strukturētu lēmumu pieņemšanu, kur, reaģējot uz jaunu informāciju, noris mācīšanās, plānoto rīcību pārvērtēšana un pārskatīšana.

Vēl tikai sāk veidoties izpratne par pārvaldību, kas var risināt ekosistēmu noturības jautājumus. Nozīmīgs solis šajā virzienā ir dabas resursa pārvaldība, izmantojot ekosistēmas pieeju.³⁶ Ekosistēmu pārvaldības mērķis ir saglabāt un uzlabot ekosistēmu veselību vai ekoloģiskās funkcijas.³⁷ Ievērojot Eiropas Savienības tiesisko regulējumu, Latvijā šāda pieeja saldūdens un jūras apsaimniekošanā jau ir noteikta un tiek īstenota. Tā ietver vairākus nozīmīgus adaptīvās pārvaldības komponentus – ciklisku plānošanu (progresu rezultātu novērtējums ik pēc sešiem gadiem), kuras mērķis ir panākt visu ūdeņu labu ekoloģisko stāvokli. Pamatojoties uz dabiskajiem ģeogrāfiskajiem upju baseiniem, valstij ir likumā noteikts pienākums sagatavot upju baseinu apsaimniekošanas plānus, kā arī izstrādāt konkrētu programmu un pasākumus, lai paredzēto mērķi sasniegtu.³⁸ Tomēr šim regulējumam ir arī vairāki būtiski trūkumi, tas nav pietiekami efektīvs, jo piešķir pārāk plašu izvēles brīvību sasniedzamo vides stāvokļa uzlabošanas mērķu noteikšanā un vēlāk – arī to sasniegšanā.³⁹

Atšķirībā no ūdens ekosistēmām sauszemes ekosistēmu pārvaldības sistēmas, neraugoties uz dažiem iedīgļiem (īpaši aizsargājamo dabas teritoriju dabas aizsardzības plāni⁴⁰, īpaši aizsargājamo sugu un biotopu aizsardzības plāni⁴¹), pašlaik vēl ir ļoti vājas un neattīstītas. Izstrādātie plāni ir rekomendatīvi, bieži netiek īstenoti, jo esošais tiesiskais regulējums neparedz mehānismu, kas nodrošinātu plānoto pārvaldības mērķu sasniegšanu.

Adaptīvā pārvaldība var būt spēcīgs rīks ekosistēmu noturības veicināšanai. Speciālajā literatūrā jau ir attīstīti un noformulēti šīs pārvaldības sistēmas atribūti un

³⁴ Sistēmas spēja absorbēt ārējās ietekmes, nezaudējot savu funkciju. *Resilience* ir ekoloģijas jēdziens, kas arvien vairāk nostiprinās tiesību doktrīnā, it īpaši klimata pārmaiņu kontekstā. Plašāk sk. piem., Kessen A. M., van Rijswick H. F. M. W. *Adaptation to Climate Change in European Water Law*. *Utrecht Law Review*, Vol. 8, Issue 3 (November) 2012.

³⁵ Jenkins V. *Sustainable management of natural Resources: Lessons from Wales*. *Oxford Journal of Environmental Law*, Vol. 30, Issue 3 (November), 2018, pp. 399–423; Turgut N. Y., 2008.

³⁶ Sk. plašāk: De Lucia V. *Competing Narratives and Complex Genealogies: The Ecosystem Approach in International Environmental Law*. *Oxford Journal of Environmental Law*, Vol. 27, Issue 1, 2015, pp. 91–117.

³⁷ Turgut N. Y., 2008.

³⁸ Ūdens apsaimniekošanas likums. Ūdens apsaimniekošanas likums: LV Likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 1. oktobris, Nr. 140.

³⁹ Kessen A. M., van Rijswick H. F. M. W., 2012.

⁴⁰ Likums "Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām": LV Likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 25. marts, Nr. 5; Noteikumi par īpaši aizsargājamo dabas teritoriju dabas aizsardzības plāna saturu un izstrādes kārtību: Ministru kabineta 2007. gada 9. oktobra noteikumi Nr. 686. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 12. oktobris, Nr. 165.

⁴¹ Sugu un biotopu aizsardzības likums: LV Likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. 5. aprīlis, Nr. 121/122.

darbības principi. Taču līdz šim uzkrātā pieredze liecina⁴², ka tās ieviešanai ir nepieciešams stingrs normatīvais pamats, jo vienīgi tad būtu iespējama tās efektīva darbība. Ar likumu būtu jānosaka: 1) ka valstij ir pienākums sadarbībā ar sabiedrību veikt ekosistēmu apsaimniekošanu, par pamatu ņemot ciklisku plānošanu un tās būtiskos komponentus, kas ietver visaptverošu dabas vērtību inventarizāciju un iespējamo apdraudējumu novērtēšanu, ekosistēmas / ainavas / dabas resursa apsaimniekošanas mērķa definēšanu, plāna izstrādi, kurā ir paredzētas rīcības mērķa sasniegšanai; plānoto rīcību īstenošana, rīcību rezultātu monitorings, rīcību novērtēšana un korigēšana, t. i., operatīva rīcības kursa maiņa, pamatojoties uz informāciju, kas iegūta no iepriekš plānotās rīcības izpildes monitoringa un novērtējuma; 2) pienākums ievērot adaptīvās pārvaldības principus (efektivitāte, elastība – pielāgošanās, sadarbība – līdzdalība); 3) pienākums ievērot noteiktu plānošanas un plānoto rīcību īstenošanas gaitu.

Kopsavilkums

1. Tiesību dzīvot labvēlīgā vidē ietveršana Satversmē tika saistīta ar mērķi vides aizsardzību padarīt efektīvāku. Latvijā līdz šim ilgtspējīgas attīstības sociālā pilāra (cilvēku labklājība) un vides aizsardzības pilāra konfliktu risināšanā tiesības uz labvēlīgu vidi, kam būtu jāveicina labāka vides aizsardzība, faktiski vides aizsardzības līmeni nav būtiski uzlabojušas. Lai nodrošinātu labāku vides aizsardzību, akūti nepieciešama lielāka konceptuāla skaidrība par to, kā interešu līdzsvarošanas gadījumā būtu izdarāma izvēle starp vides aizsardzības un citām konstitucionāli aizsargātām interesēm (vērtībām).
2. Pašlaik dominējošā antropocentriskā pieeja vides aizsardzībai (vides tiesību antropocentrisms), kas par galveno mērķi vides aizsardzībai uzskata cilvēku, ir izveidojusies un nostiprinājusies tikai pēdējo piecdesmit gadu laikā. Antropocentrismā balstīta vides aizsardzība ir sociālo, tiesisko un kultūras faktoru noteikta izpratne par cilvēka un dabas mijiedarbības raksturu, taču pati par sevi tā neatspoguļo minētās mijiedarbības būtību. Speciālajā literatūrā arvien vairāk nostiprinās uzskats, ka antropocentriskā vides aizsardzība pilnīgi neatsedz vides problēmu būtību un līdz galam neapzinās ekoloģijas sniegtos faktus. Tāpēc ir nobriedusi nepieciešamība vides tiesības padarīt vairāk ekoloģiskas, tas ir, tādas, kas vairāk atbilstu zinātnes atziņām par cilvēka un dabas mijiedarbības raksturu un būtību.
3. Kā viens no risinājumiem, kas vairāk atbilstu ekoloģijas faktiem un ņemtu vērā zinātnes atziņas, starpdisciplinārajā literatūrā tiek aplūkots valsts un sabiedrības kopīgi īstenota (*collaborative governance*) adaptīvā pārvaldība (*adaptive management*). Adaptīvajā pārvaldībā būtiska ir spēja operatīvi pielāgoties mainīgajiem vides apstākļiem. Šāda vides (ekosistēmu) pārvaldības sistēma ietver strukturētu lēmumu pieņemšanas un īstenošanas procesu, kur, reaģējot uz jaunu informāciju, noris mācīšanās, kā arī plānoto rīcību pārvērtēšana un pārskatīšana.
3. Izpratne par pārvaldību, kas var risināt ekosistēmu noturības jautājumus, vēl tikai sāk veidoties. Nozīmīgs solis šajā virzienā ir Latvijas vides tiesībās jau iedibinātā

⁴² Jenkins V., 2018; Kessen A. M., van Rijswick H. F. M. W., 2012.

ūdens resursu pārvaldība, kas izmanto ekosistēmas pieeju. Tā ietver vairākus nozīmīgus adaptīvās pārvaldības komponentus. Turpretī sauszemes ekosistēmu pārvaldības sistēmas pašlaik vēl ir ļoti vājas un neattīstītas.

4. Adaptīvā pārvaldība var būt spēcīgs rīks ekosistēmu noturības veicināšanai. Tās izmantojuma ietvars būtu jāpaplašina un jāattiecinā gan uz ūdens, gan sauszemes ekosistēmām. Lai nodrošinātu efektīvu darbību, tās ieviešana būtu jāparedz likumā.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūra

1. Birnie P., Boyle A., Redgwell C. *International Law & the Environment*. Third edition. New York: Oxford University Press, 2009.
2. Dabas aizsardzība. O. Nikodemus, G. Brūmelis (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015.
3. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LV Likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 23. oktobris, Nr. 308/312.
4. Jenkins V. Sustainable Management of Natural Resources: Lessons from Wales. *Oxford Journal of Environmental Law*, Vol. 30, Issue 3 (November), 2018, pp. 399–423.
5. Kessen A. M., van Rijswick H. F. M. W. Adaptation to Climate Change in European Water Law. *Utrecht Law Review*, Vol. 8, Issue 3 (November), 2012, pp. 38–50.
6. Klepfers M. Vides aizsardzība konstitucionālajās tiesībās: Vācijas Pamatlikuma 20.a pants. No: *Likums un Tiesības*, 5. sēj., Nr. 11 (51), 2003, 322.–328. lpp.
7. Konstitucionālie vides aizsardzības aspekti konstitucionālās tiesas jurisprudencē un citas konstitucionālās jurisprudences problēmas. Viļņa: Lietuvas Republikas Konstitucionālā tiesa, 2009.
8. Lucia V., de. Competing Narratives and Complex Genealogies: The Ecosystem Approach in International Environmental Law. *Oxford Journal of Environmental Law*, Vol. 27, Issue 1, 2015, pp. 91–117.
9. McDonald J., Styles M. C. Legal Strategies for Adaptive Management under Climate Change. *Oxford Journal of Environmental Law*, Vol. 26, Issue 1 (March), 2014, pp. 25–53.
10. Meiere S., Čepāne I. Latvijas Republikas Satversmes 115. panta komentārs. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa Cilvēka pamattiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
11. Petersmann M. C. Narcissus' Reflection in the lake: Untold Narratives in Environmental law Beyond the Anthropocentric Frame. *Oxford Journal of Environmental Law*, Vol. 30, Issue 2, 2018, pp. 235–259.
12. Rubenis A. *Ētika 20. gadsimtā. Praktiskā ētika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996.
13. Strautmanis J. *Ekoloģisko tiesību pamati. Dabas vides tiesiskā aizsardzība*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997.
14. Turgut N. Y. The Influence of Ecology on Environmental Law: Challenges to the Concept of Traditional Law. *RECIEL*, 2008.
15. *Vides zinātne*. M. Kļaviņš (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008.
16. Young O. R. Navigating the Sustainability Transition: Governing Complex and Dynamic Socio-ecological Systems. In: *Global Environmental Commons. Analytical and Political Challenges in Building Governance Mechanisms*. E. Brousseau, T. Dedeurwaerdere, P.-A. Juvet, M. Willinger (eds.). New York: Oxford University Press, 2012.

Likumi un normatīvie akti

17. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. Stockholm, 16 June 1972, UN Doc A/CONF/48/14/REV.
18. Latvijas Republikas Satversme: LV Likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.
19. Likums "Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām": LV Likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 25. marts, Nr. 5.
20. Noteikumi par īpaši aizsargājamo dabas teritoriju dabas aizsardzības plāna saturu un izstrādes kārtību: Ministru kabineta 2007. gada 9. oktobra noteikumi Nr. 686. Latvijas Vēstnesis, 2007. 12. oktobris, Nr. 165.
21. Sugu un biotopu aizsardzības likums: LV Likums. Latvijas Vēstnesis, 2000. 5. aprīlis, Nr. 121/122.
22. Ūdens apsaimniekošanas likums: LV Likums. Latvijas Vēstnesis, 2002. 1. oktobris, Nr. 140.
23. Vides aizsardzības likums: LV Likums. Latvijas Vēstnesis, 2006. 15. novembris, Nr. 183.

Juridiskā prakse

24. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *Kyrtatos v. Greece* (41666/98).
25. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *Hamer v. Belgium* (21861/03).
26. Satversmes tiesas 2007. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2007-12-03. Latvijas Vēstnesis, 2007. 28. decembris, Nr. 207.
27. Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2007-11-03. Latvijas Vēstnesis, 2008. 23. janvāris, Nr. 12.
28. Satversmes tiesas 2017. gada 19. decembra spriedums lietā Nr. 2017-02-03. Latvijas Vēstnesis, 2017. 21. decembris, Nr. 254.